

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

A SZENT KORONA ELSŐ KUTATÓJA

Tanulmányok Révay Péter koronaőréről és munkásságáról

HUN
REN

A SZENT KORONA ELSŐ KUTATÓJA

TANULMÁNYOK RÉVAY PÉTER KORONAŐRRÓL
ÉS MUNKÁSSÁGÁRÓL

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Seriem fundavit
PÁL FODOR

Redigit
ANTAL MOLNÁR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Budapestini, 2024

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

A Szent Korona első kutatója

Tanulmányok Révay Péter koronaőről
és munkásságáról

Szerkesztette:
Pálffy Géza
Tóth Gergely

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2024

Készült a BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert
Lendület kutatási projekt (2012–) támogatásával.

© A szerzők, 2024
© HUN-REN BTK, 2024

A borítóképek származási helye:
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

A kötet térképét Nagy Béla (HUN-REN BTK Történettudományi Intézet)
készítette.

A képeket Gödölle Mátyás és Pálffy Géza gyűjtötte és szerkesztette.
A mutatókat Jarmalov Rezső állította össze.

ISBN 978-963-416-456-2
ISSN 2063-3742

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Magyar Kutatási Hálózat
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató
A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette
Nyomdai előkészítés:
HUN-REN BTK Történettudományi Intézet
Tudományos Információs Osztály
Vezető: Kovács Éva
Borító és tördelés: Podhorányi Zsolt
Olvasószerkesztő: Villás Valéria
Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest
Felelős vezető: Vértés Dániel

TARTALOM

Contents

TÓTH GERGELY – PÁLFFY GÉZA: A Szent Korona őrzője, krónikása és első kutatója: bevezető gondolatok Révay Péterről	7
<i>Custodian, Chronicler and First Researcher of the Hungarian Holy Crown:</i>	
<i>Introductory Reflections on Péter Révay</i>	22
I. KEZDET ÉS VÉG: RÉVAY PÉTER CSALÁDJÁRÓL ÉS SZEMÉLYES SORSÁRÓL	
BACHUSZ DÓRA: A legfalánkabb farkas: Révay Ferenc és családja felemelkedése (1508–1553)	27
<i>The Most Voracious Wolf: The Rising of Ferenc Révay and His Family</i>	
<i>(1508–1553)</i>	54
TÓTH GERGELY: Számvetés, intelmek, <i>ars moriendi</i> : Révay Péter <i>Ultima domesticorum institutio</i> című műve (Tanulmány, szövegközlés, fordítás)	57
<i>Reckoning, Admonitions, ars moriendi: Péter Révay's Ultima domesticorum institutio (Study, Transcription, Translation)</i>	115
II. RÉVAY PÉTER MŰVELTSÉGÉRŐL ÉS MŰVEIRŐL	
FÖRKÖLI GÁBOR: Révay Péter iskolai jegyzetei	119
<i>The Notebooks of Péter Révay as a Student</i>	143
PETNEHÁZI GÁBOR: Tabu és kognitív disszonancia: a Mohács utáni kettős királyválasztás emlékezete Révay Péter műveiben és a magyarországi latin nyelvű historiográfiában a kora újkorban	145
<i>Taboo and Cognitive Dissonance: The Memory of the Dual Kingship After the Battle of Mohács in the Works of Péter Révay and in Early Modern Neo-Latin Historiography in Hungary</i>	182
ZÁSZKALICZKY MÁRTON: Révay Péter a Bocskai-felkelésről	185
<i>Péter Révay on the Bocskai Uprising (1604–1606)</i>	209

III. RÉVAY PÉTER SZEREPE A MAGYAR KORONÁZÁSI JELVÉNYEK TÖRTÉNETI HAGYOMÁNYÁNAK ALAKULÁSÁBAN ÉS KÉPZŐMŰVÉSZETI ÁBRÁZOLÁSUKBAN	
PÁLFFY GÉZA: Révay Péter koronaőr és az „országablák” az újabb történeti kutatások tükrében	213
<i>Péter Révay, Crown-Custodian, and the Holy Crown Paintings in the Light of Recent Historical Research</i>	<i>244</i>
GÖDÖLLE MÁTYÁS: Révay Péter és a koronázási palást pannonhalmi másolata	247
<i>Péter Révay and the Copy of the Hungarian Coronation Mantle Preserved in Pannonhalma</i>	<i>282</i>
IV. RÉVAY PÉTER ÉLETÉNEK ÉS MUNKÁSSÁGÁNAK RECEPCIÓJA	
MÓRÉ TÜNDE: A halotti oráció mint az utóélet első állomása: Révay Péter életpályája Hrabéczy Rafael halotti orációjában	287
<i>The Funeral Oration as the First Stage of the Reception: The Biography of Péter Révay in the Funeral Oration of Raphael Hrabecius ...</i>	<i>303</i>
BENEI BERNADETT: Révay Péter <i>De monarchia</i> című művének katolikus történetírói recepciója a 18. században	305
<i>The Reception of Péter Révay's De monarchia in the Eighteenth-Century Catholic Historiography in Hungary</i>	<i>321</i>
KANYÓ FERENC: Révay Péter munkáinak recepciója az „alternatív” történeti irodalomban	323
<i>The Reception of Péter Révay's Works in the “Alternative” Historiography</i>	<i>348</i>
Személynévmutató	349
Helynévmutató	359
A képek lelőhelyjegyzéke	364

TÓTH GERGELY – PÁLFFY GÉZA

A Szent Korona őrzője, krónikása és első kutatója: bevezető gondolatok Révay Péterről

A tudományos életben gyakran van úgy, hogy bizonyos témák „hozzánőnek” az azokat vizsgáló, azokról publikáló szakemberekhez, olyannyira, hogy szinte ismertetőjegyünk, állandó jelzőjük lesz az adott tárgy. Így alakult ez Révay Péter (1568–1622), a tudós koronaőr esetében is: sem régen, sem ma nem lehet úgy beszélni róla, hogy nemzeti ereklyénk, a Szent Korona szóba ne kerülne.¹ A lutheránus főrend azután ragadott tollat, hogy az 1608. végi pozsonyi koronázó országgyűlésen koronaőr lett, és közelről is volt alkalma megtekinteni a különleges felségjelvényt. Elkezdte érdekelni a fejék korábbi sorsa, de egyben az is, hogy mivé lett a korona a magyar közvélemény számára: a rendi jogok letéteményese a rendek általi királyválasztás és koronázás által, továbbá az ország jólétének záloga. Koronahistóriája, az 1613-ban megjelent *Commentarius*² egyrészt írásos lenyomata az akkori képzeteknek a Szent Koronával kapcsolatban, másrészt erősen formálta is a róla folyó diskurzust. Ám nemcsak ezért fonódott össze koronaőr és korona az utókor emlékeztetésében. Kettejük végzete és sorsa 1619 és 1622 között még szorosabban függött egymástól, amikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) hatalma alá kerültek a felségjelvények, s az idős koronaőrnek kellett gondoskodnia biztonságukról.³ Ekkor írta meg nagy országtörténetét, a *De monarchiát*,⁴ amelyben ugyan már kisebb szerepet kap a korona, de így is sok újat írt róla: így például beszámolt a Konstantinos bizánci (társ)császárt ábrázoló zománcképről, s ez alapján új, bár téves hipotézist fogalmazott meg a korona eredetéről.

1 Már a Révayról készült első önálló szakmunka is együtt említi vele: Szilágyi Sándor: *Révay Péter és a Szent Korona (1619–1622)*. Bp., 1875. (Reprint: Bp., 2013.) (Értekezések a történelmi tudományok köréből V/1.)

2 Petrus de Rewa [Révay Péter]: *De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos ultra DC clarissimae brevis commentarius*. Augustae Vindelicorum, 1613.

3 Újabbán – Szilágyi Sándor nyomdokába lépve – részletesen Pálffy Géza: A magyar korona országjárása Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtoklása idején (1619–1622). In: *A Szent Korona magyarországi kalandjai (1301–2001)*. Szerk. Pálffy Géza. A 2023-ban megjelent kötet változatlan utánnyomása. Bp., 2024. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) 165–266.

4 A posztumusz megjelent mű: Petrus de Rewa [Révay Péter]: *De monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriae septem... Quas emendatas et auctas publicabat Comes Franciscus de Nadasd... Quibus accessit seorsim Catalogus Palatinorum et Iudicum ejusdem Regni, opera et studio Gasparis Longelini...* Francofurti, 1659.

Szaktudósok és „alternatívok”:
az utóbbi évtizedek kutatásai Révayról

Révay személye és munkássága iránt azután növekedett meg ismét az érdeklődés, hogy a magyar koronázási jelvények 1979-ben visszakerültek Magyarországra az Amerikai Egyesült Államokból, s ennek nyomán egy antológia részeként megjelent magyar fordításban fentebb említett koronatorténeti műve, a *Commentarius*.⁵ Nem sokkal később egy igen alapos, bár hibáktól sem mentes, kismonográfia terjedelmű életrajza is napvilágot látott Bónis György (1914–1985) tollából.⁶ Fontosabb volt viszont maga a fordítás, az 1978 után felélénkülő koronakutatásokkal párosulva. A Kulcsár Péter által készített magyarártásnak ugyanis sajnos az lett az egyik eredménye, hogy a mű egyik téves állításába – tudniillik hogy Szűz Mária képmása rajta lenne hátul a koronán – belekapaszkodott jó néhány műkedvelő koronakutató, és ennek nyomán óriási irodalma burjánzott el az alternatív, tudománytalan elméleteknek a Szent Korona eredete kapcsán. Az önjelölt koronaszakértők lendülete még ma is tart, és az sem szegi kedvüket, hogy tudományos oldalról már többen rámutattak: Révay észrevétele egyértelműen téves, és később lényegében saját maga cáfolta meg korábbi állítását. Posztumusz megjelent művében, a *De monarchiában* ugyanis már (legalább) három, görög császárt ábrázoló zománcképre (s köztük név szerint a Konstantinoséra) utalt a koronával kapcsolatban – márpedig a császárok képei (illetve a két császár-, valamint a császárnak nézett I. Géza-lemez) a Szent Korona hátsó részén vannak, ahol a korábbi *Commentarius* szerint a Szűzanya képmásának „kellene” lennie. Világos ebből, hogy Révay tévedett, amikor Szűz Mária-képmásról írt; ahogy az a népszerű – és később még tárgyalandó – teória is elvetendő, hogy az uralkodókat ábrázoló lemezeket később, II. József uralkodása idején rakták volna fel a koronára, mégpedig a Szűz Mária-ikon, illetve más zománcképek „helyére”.⁷

Persze tudjuk jól, hogy a szakmai érvek ezen a ponton már nem sokat számítanak. Révayval kapcsolatos kutatásaink kezdete óta tapasztaljuk, hogy a korona „meghamisításáról” szóló, egyes szubkultúrákban már dogmává me-revedett elmélet meggingathatatlan eleme a koronaőr recepciójának – sőt, meg-

5 Lásd Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról. [Ford. Kulcsár Péter.] In: *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*. Szerk. Katona Tamás. Bp., 1979. (Bibliotheca Historica) 195–232.

6 Bónis György: *Révay Péter*. Bp., 1981. (Irodalomtörténeti Füzetek 104.)

7 Lásd minderre legutóbb, további irodalommal, illetve új eredményekkel: Tóth Gergely: Egy lutheránus főrend politikai testamentuma a história nyelvén: Révay Péter *De monarchia...* című műve. In: Révay Péter: *De monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriae septem. – A Magyar Királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század*. Szerk., bev., jegyz. Tóth Gergely. A latin szöveget gond. és ford. Benei Bernadett, Jarmalov Rezső, Sánta Sára, Tóth Gergely. I–II. köt. Bp., 2021., ill. változatlan utánnyomása: Bp., 2022. I. köt. 15–100., főként 81–87.

kockáztathatjuk, hogy a szélesebb közvélemény gyakran csupán ennyit tud Révay munkásságáról. Az evangélikus arisztokrata történetíró élete és életműve azonban sokkal gazdagabb és különlegesebb annál, mint hogy egyetlen állítása alapján ítéljük meg – s erre a jelen kötet is bizonyosságul szolgál.

A műkedvelőkkel párhuzamosan a szaktudományok képviselői is folytattak kutatásokat Révayval és műveivel kapcsolatban, főként az utóbbi két évtizedben. A Szent Korona egyik ismert kutatója, Bertényi Iván külön tanulmányt szentelt Révay koronátörténete forrásértékének.⁸ A magyar gyökerekkel is bíró holland Kees Teszelszky a magyar koronáról írt nagymonográfiájában elsősorban Révay *Commentarius*ának tartalmát, a koronáról alkotott képét és politikai nézőpontját vizsgálta.⁹ 2010-ben szerény magyar részvétellel elsőként született a 16. században felemelkedett Révay családról meghatározónak tartható szlovák nyelvű tanulmánykötet, amelyben több írás érintette Révay Péter életét és munkásságát, miközben a család könyvtáráról is készült egy rövidebb áttekintés.¹⁰ Emellett más kiadványokban további néhány szlovák tanulmány tárgyalta alaposabban a korona Révay általi őrzését mind Pozsonyban, mind Zólyomban, illetve a család egyik fészkeről, Szklabinya váráról és birtokosairól is született két helytörténeti indíttatású összefoglaló.¹¹ Sőt, a magyar és szlovák művészettörténet-írást az 1990-es évek végétől szinte „felkavarta” egy a koronaörhöz ugyancsak szorosan kötődő, 17–18. századi különleges festménysorozat, az úgynevezett „országablák”.¹² Végül magyar–

8 Bertényi Iván: Révay Péter Magyarország Szent Koronájáról írt munkájának történeti forrásértéke. In: *A történelem és a jog határán. Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára*. Szerk. Seifert Tibor. Bp., 2001. 19–28.

9 Kees Teszelszky: *Az ismeretlen korona: Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Szerk. Czibere Mária, ford. Trostovszky Gabriella. Pannonthalma, 2009. (*Historia pro Futuro*) főként 215–323. Nemrég a kötet angol változata is napvilágot látott: Uő: *The Holy Crown and the Hungarian Estates. Constructing Early Modern Identity in the Kingdom of Hungary*. Göttingen, 2023. (Refo500 Academic Studies 92.)

10 *Rod Révai v slovenských dejinách. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie. 16.–17. septembra 2008, Martin*. Ed. Miloš Kovačka – Eva Augustínová – Maroš Mačuha. Martin, 2010. (*Studia historico-bibliographica Turociensia* 3.) passim, valamint lásd még Maroš Mačuha kisebb-nagyobb tanulmányait elsősorban a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött családi archívum iratanyaga alapján, ill. Klára Komorová: *Pohrebná reč nad Petrom Révaiom*. In: *Vita morsque et librorum historia. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*. Ed. Jitka Radimská. České Budějovice, 2006. 183–193. és Uő: *A Révay család könyvtára Szklabinán*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Szerk. Monok István. Bp., 2005. 157–167.

11 Maroš Mačuha: *Úrad strážcu uhorskej koruny v prvej polovici 17. storočia*. In: Mária Kohútová a kol.: *Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia*. Bratislava, 2012. 51–75.; Zuzana Ludíková: *Uhorská kráľovská koruna a korunovačné klenoty na Zvolenskom hrade*. In: *Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu. 1370–1969*. Ed. Mária Ťavodová. Bratislava, 2019. 36–59.; ill. Miroslav Eliáš – Michal Svateník: *Hrad Sklabiňa a jeho páni*. Sklabinský Podzámok, 2017.; Miroslav Eliáš: *Hrad Sklabiňa*. Sklabinský Podzámok, 2022.

12 Lásd a téma teljes irodalmával Pálffy Géza tanulmányát e kötetben.

szlovák együttműködésben fontos értekezés született a Révayak, köztük a koronaőr turócszentmártoni temetkezési helyéről is.¹³

Újabb jelentős előrelépést hozott a Révay-kutatásban az elmúlt évtized, elsősorban a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport interdiszciplináris munkásságának köszönhetően, amelyet e sorok egyik szerzője és jelen kötet egyik szerkesztője, Pálffy Géza alapított 2012 nyarán. A kutatócsoport vezetője számos publikációban érintette Révay Péter életét és munkásságát, különös tekintettel a korona 1608 és 1622 közötti törtéjára és Révay ekkori szerepvállalására vonatkozóan, de a Révay család felemelkedéséről szóló kutatásai is jelentősek.¹⁴ Hasonló fordulatot hozott a kutatócsoport keretében Révay történetírói munkásságának szisztematikus vizsgálata. E kötet másik szerkesztője, Tóth Gergely Révay Péter említett országtörténetének a forrásait, Révay ebben megmutatkozó politikai nézőpontját és a mű recepcióját vizsgálta,¹⁵ emellett többesztendőnyi kitartó munkával 2021-re kollégáival, Benei Bernadett-tel, Jarmalov Rezsővel és Sánta Sárával együtt elkészítette a latin nyelvű országhistória kritikai kiadását és magyar fordítását is.¹⁶

13 Zuzana Ludiková – Mikó Árpád – Pálffy Géza: A turócszentmártoni Szent Márton-templom késő reneszánsz és barokk funerális emlékei (16–17. század). *Művészettörténeti Értesítő* 57 (2008) 353–375.

14 Pálffy Géza: A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában (1619–1622). Egy korona-itinerárium összeállításának lehetőségeiről. In: *A történelem mint hivatás. A Benda-emlékkonferencia előadásai*. 2013. november 27. Szerk. Szijártó M. István. Bp., 2015. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 11.) 75–107.; Pálffy Géza – Tóth Gergely: Az „országablak”, egy új koronavers és a pozsonyi Koronatorony különleges vasajtaja. Újdonságok a Szent Korona 17. századi történetéhez. In: *„...nem egyetlen történelem létezik.” Ünnepi tanulmányok Péter Katalin 80. születésnapja alkalmából*. Szerk. Horváth Zita – Nagy Gábor – Viskolcz Noémi. Miskolc, 2017. (Publicationes Universitatis Miskolcensis – Sectio Philosophica, Tomus XXI. – Fasciculus 2.) 279–301.; Pálffy Géza – Kees Teszelszky: Koronázási jelvényeink leghosszabb távolléte: Erdélyből Bécsen és Prágán át Pozsonyig (1551–1608). In: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Szerk. Pálffy Géza. 2. kiad. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) 169–269.; Pálffy: A magyar korona országjárása, ill. Pálffy Géza: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. *Történelmi Szemle* 51 (2009) 1–20.

15 A legfontosabb publikációk ebben a vonatkozásban: Tóth Gergely: Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben. Révay Péter *Monarchiája*. In: *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Szerk. Tóth Gergely. Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) 117–147.; Uő: Állhatatosság és politika. Justus Lipsius munkásságának hatása (és hatástalansága) Révay Péter műveire. *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019) 5. sz. 567–584.; Uő: „Iure electionis”: Az 1608-as világi elit politikai programjának megfogalmazódása Révay Péter *De monarchia...* című munkájában. In: *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*. Szerk. Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton. Bp., 2019. 119–154.

16 Révay: *De monarchia* (2021); Lásd ebben Tóth Gergely bevezető tanulmányát is: Tóth: Egy lutheránus főrend.

Életút, életmű, utóélet: a jelen kötet tartalmáról

A *De monarchia* megjelenése után következett az 1622. június 5-én elhunyt Révay halálának négy száz éves évfordulója. Ennek emlékére tartottunk konferenciát a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében, 2022. október 5-én.¹⁷ A rendezvényen előkerültek korábbi témák is, és azokkal kapcsolatban új szempontok, új eredmények váltak ismertté az előadások nyomán; de olyan problémafelvetések, kutatási irányok is felbukkantak, amelyekről korábban nem esett szó sem Magyarországon, sem Szlovákiában. A most megjelent kötetben e tudományos tanácskozás előadásainak tanulmányra átalakított változatait veheti kézbe az olvasó, négy tematikus blokkba rendezve (1. Révay családja és élete, 2. műveltsége és művei, 3. a koronaőr és a magyar koronázási jelvények, végül 4. Révay életének és munkásságának recepciója).

Ami a Révay család históriáját, illetve a koronaőr élettörténetét illeti, ezt két tanulmány érinti. Bachusz Dóra amellett, hogy áttekinti a Révayak középkori történetét, a familiát magasba emelő, pontosabban az arisztokráciába jutató I. Ferencre (1489–1553), koronaőrünk nagyapjára helyezi figyelmét. Ő még Mohács előtt kezdte karrierjét a világi elitet vezető nádorok (Perényi Imre, majd Báthory István) mellett, hogy aztán I. (Habsburg) Ferdinánd király (1526–1564) szolgálatában személynök, turóci ispán, majd nádori helytartó legyen, és még a bárói címet is megszerezze. A számos levéltári forrást megmozgató tanulmány igen fontos abból a szempontból, hogy ezáltal még jobban láthatóvá válik, mi alapozta és határozta meg Révay pályájának kereteit, gondolva itt a tanulmányok végzésére, jogi képzésre, uralkodói szolgálatra, vármegyei politikára, de felekezeti hovatartozásra is, hiszen I. Ferenc a reformatori tanok híve lett, s ebben szilárdan követte unokája is. A dolgozat tehát – a Ferenc gyermekeire vonatkozó eddigi vizsgálatokkal együtt¹⁸ – bemutatja azokat a családi pozíciókat, amelyekben Révay Péter evangélikus arisztokrataként a 16. század végi Magyar Királyság politikai színpadjára lépett.

Ha az előző írás a kezdetekkel, Tóth Gergely dolgozata és forrásközlése a „végge”, vagyis Révay Péter életpályájának lezárulásával foglalkozik, bár nem a szokványos módon. Az idős koronaőr ugyanis élete utolsó évében, betegségektől és sokféle gondtól gyötörtén tollat ragadott, hogy elbúcsúzzon e földi világtól, illetve hogy utódainak, elsősorban egyetlen életben maradt fiának, Pálnak (1598–1635) utasításokat, vagy inkább jótanácsokat, intelmeket fogalmazzon meg. Így született meg a *Valedictio*, avagy *Ultima domesticorum institutio* című alkotás, amely különös elegye különböző műfajoknak. A szö-

17 Vö. Tóth Gergely: A Szent Korona első kutatója – Beszámoló a Révay Péter halálának 400. évfordulója alkalmából tartott konferenciáról. *Ujkor.hu*, 2022.10.17. = <https://ujkor.hu/content/a-szent-korona-elso-kutatoja-beszamolo-a-revay-peter-halalanak-400-evforduloja-alkalmabol-tartott-konferenciarol> (2022. 10. 17., a letöltés ideje: 2024. április 15.).

18 Pálffy: Különleges úton, főként 10–19.

veg tartalmaz olyan jegyeket, amelyek a végrendeletekkel rokonítják, de a legnagyobb részét az elsőszülöttnak szóló utasítások teszik ki, míg az alkotás alaphangját az *ars moriendi*-kézikönyvek szerinti ájtatosság (bűnbánat, a világ keserű voltának ecsetelése, a földi élettől való elköszönés, ima) határozza meg. A rövid munka előbb a Hrabéczy Rafael szentilonai lelkész által kiadott Révay Péter-émlékalbumban jelent meg 1623-ban Kassán, majd jóval később egy másik változata is felbukkant, amelynek eredetijét egy másik lutheránus pap, Andreas Carbonarius másolta le még 1622-ben, amikor részt vett a koronaőr turócszentmártoni temetésén. Mindaddig többen kétségbe vonták, hogy a mű szerzője maga Révay lenne, de Tóth Gergely rámutatott, hogy maga Hrabéczy is a koronaőrt nevezte a mű szerzőjének a szöveg elé írt kis bevezetésben, továbbá szövegszerű, tartalmi és stíláriis egyezések találhatók benne a tudós főrend egyéb műveivel. Az életrajzi adatokat is tartalmazó, illetve Révay személyiségéről, műveltségéről és mély vallásosságáról sokat eláruló *Institutiót* eredeti latin szövegével és saját fordításában is közölte Tóth Gergely a tanulmány függelékében.

A történetíró arisztokrata Révay Péter műveltségéhez és tanulmányaihoz nagyon fontos adalékot jelent – immár a második blokkban – Fölköli Gábor tanulmánya. A szerző elsőként az ifjú bárónak a bécsi jezsuita gimnáziumban készített latin nyelvű iskolai jegyzeteit vizsgálta meg, és felderítette az azokban tükröződő stúdiumok forrásvidékét. Ezt követően azt a különleges közhelygyűjteményt vette szemügyre, amelyet Révay a strasbourgi egyetemi évek alatt készített. E gyűjtemény kapcsán tudni kell, hogy a korszakban az ismeretek rögzítésére és későbbi felhasználására alapvető módszer volt az excerptálás, avagy kivonatolás, amikor is egy-egy műből bizonyos témakörök szerint kigyűjtötték a fontosnak tartott részleteket. Révay közhelygyűjteménye, az *Annotationes morales* ebbe a gyakorlatba illeszkedik, amelynek tartalmát, témaköreit Fölköli alaposan megvizsgálja dolgozatában. Fontos megállapítása, hogy a későbbi koronaőr kollekciójában Cicero az egyik legtöbbet idézett szerző, ahogy az is, hogy az egyes témakörök, kulcsszavak kialakítása, illetve a Cicero-szónoklatok és -idézetek témakörökhöz rendelése a strasbourgi Cicero-stúdiumokra, illetve az ott publikált, részben tanáraihoz, Johannes Sturmhoz és Melchior Juniushoz köthető Cicero-kiadásokra vezethető vissza, amelyek végén tematikus indexek szerepelnek. Sőt, az *Annotationes*ből az is kiderül, hogy Révay számára olykor egyetemi tanárának, Melchior Juniushoz a Cicero-előadásán készített jegyzetei szolgáltak forrásul. Ugyancsak jelentős hozzájárulás az írásnak az is, hogy Fölköli rámutat: Révayra erősen hatott a ciceroi politikai eszmerendszer, amelynek befolyása nagy országtörténetében, a *De monarchiá*ban is több helyen kimutatható.

Ez a vaskos országtörténet, illetve annak egy fontos részlete, nevezetesen az 1526 utáni kettős királyválasztás a témája Petneházi Gábor tanulmányának, valamint mindezeknek Gian Michele Bruto, vagy latinosított nevén Brutus magyar históriájával való kapcsolata, mely utóbbi művet Révay is sűrűn forgatta és használta munkája során. A fókusz Szapolyai János 1526. novem-

beri magyar királlyá választásán van, illetve azon, hogy miként foglalta mind-ezt írásba Brutus, majd őt követve Révay. A szerző meglátása szerint Révay a rendi álláspont felé mozdul el azáltal, hogy Szapolyai megválasztásának legitimitását – vagyis a Brutus-féle narratívát, amelyet 1613. évi koronatörténetében még elhallgatott – elfogadja és integrálja új művébe; megmaradva ugyanakkor a Habsburg-házhoz való hűségben, amelyre a családi hagyományok és saját pályája is predesztinálta. A tudós koronaőr országtörténeti műve így egy köztes álláspontot képvisel a korszak másik két nagy történeti elbeszélése, a királyhű, katolikus és a rendi álláspontot kevésbé szem előtt tartó Istvánffy Miklós-féle história, illetve az erdélyi fókuszú, rendi-nemzeti eszméket tolmácsoló Brutus-mű között. Hogy az utóbbival való kapcsolat még egyértelműbb legyen, Petneházi eredeti szöveggel és magyar fordításban egyaránt közli Brutus elbeszélését Szapolyai megválasztásáról.

Az előző értekezéshez hasonló témát dolgoz fel Zászkaliczky Márton, amikor a *De monarchia* Bocskai-felkelésről szóló szakaszát vizsgálja, de következtetései más jellegűek – ugyanakkor nem mondanak ellent Petneházi megállapításainak, csak izgalmas módon kiegészítik, árnyalják azokat. Zászkaliczky bemutatja Révay rendi nézőpontját, amely országtörténete egészében megnyilvánul – egyetértve Tóth Gergely korábbi megállapításaival, s egyben ki is egészítve azokat –, és a mű egyéb lényeges karakterjegyeit is vizsgálja (II. Rudolf császár megítélése, a törökökhöz való viszony stb.). Fontos észrevétele, hogy Révay nézőpontja főnemesi, főrendi jellegű, vagyis világosan elválnak a Werbőczy-féle köznemesi eszmevilágtól. Emellett Zászkaliczky szerint a koronaőr magáról a Bocskai-felkelésről is felemás képet ad. A fegyveres ellenállás kirobbanása kapcsán Révay rámutat néhány olyan előzményre (a nevezetes 1604. évi 22. törvénycikkre, illetve a Bocskai elleni támadásra), amelyek szerint is szükségszerűen vezettek a belháborúhoz, ám a felkelők egyéb panaszait és követeléseit nem tárgyalja, holott azok részben egybeestek az ő véleményével (nádorválasztás, vallásszabadság, rendi jogok stb.). Emellett negatívan jellemzi Illésházy Istvánt, és Bocskait is kárhóztatja a török korona elfogadásáért. Révay tehát – Zászkaliczky végkövetkeztetése szerint – a mozgalom céljaival részben egyetértett, de minthogy a törökkel való szövetség és az uralkodó elleni fegyveres küzdelem az ő szemében elítélendő és kerülendő volt, Bocskai táborának követeléseit nem részletezte, hogy ezáltal se mutakozhassanak az ő módszereik törvényes alternatívának. Ha pedig ezt a gondolatot tovább folytatjuk, akkor az is világossá válik, hogy Révay utóbb Bethlen Gábor mozgalmát sem tarthatta a bajok megfelelő orvoslásának.

Kötetünk harmadik, ugyancsak interdiszciplináris egységében Pálffy Géza a már említett „országátbla”-festménysorozat keletkezés- és utótörténetének újdonságait, valamint Révay Péterrel való kapcsolatukat összegzi az újabb történeti kutatások tükrében. A dolgozat talán legfőbb tanulsága, hogy a festmények nemcsak Révay hangján szólnak, hanem szinte minden részletükben és elemükben közvetlenül a tudós koronaőrtől, illetve titkárától, Hrabéczy Dánieltől származnak. Igaz ez először is a felső részükön látható, meglehetősen hi-

teles Szent Korona- és országcímorsor-ábrázolásra, amelynek mintájául a pozsonyi várban 1608 végén kialakított Koronatorony termének vasajtájára felhelyezett tábla szolgálhatott – ennek létrehozásában a koronaőr Révaynak kiemelkedő szerepe volt. Az „országablak” alsó részét alkotó emléktábla latin költeménye hasonlóképpen Révay országtörténetének szellemiségében, sőt konkrét adatai alapján íródott 1621 elején Zólyomban, miként a korona csüngői között olvasható és a *De monarchia* tévedéseit is továbbörökítő itinerárium. Am még a festmények archetípusa is Zólyomban, 1621. április végét, azaz a korona Kassára való újabb menekítését megelőzően készülhetett el, amit az 1650-es évektől az 1780-as évekig jelenlegi ismereteink szerint legalább öt olajfestmény követett. Ezek közül kettő utóbb az Illésházak birtokába került, ami első sorban azzal magyarázható, hogy Illésházy Gáspár (1591–1648) előbb 1620 novemberében Bethlen Gábor fejedelem koronabiztosaként magával Révayval együtt döntő szerepet játszott a felségjelvény Zólyomba menekítésében, majd 1622 júniusának elején Trencsénben a koronaőr egyenesen az ő karjaiban halt meg. Végül két festmény sorsa a modern korban összefonódott nemzeti kincsünkével. Legújabb változatuk a második világháború alatt 1944 végén követte a koronát a budai várpalota páncélkamrájából Kőszegig, egy másik példányuk pedig nemrég a 2014-ben újjászervezett Országgyűlési Múzeumba került, a 2000. január 1-je óta a Parlament Kupolacsarnokában őrzött Szent Korona közelségébe. Mindezek érzékletesen jelzik, hogy a képi és írott források együttes használatával akár kulcsfontosságú műtárgyaink is „megszólaltathatók”. Nem véletlen, sőt igazán szimbolikusan tartható, hogy a különleges festménysorozat egyik példánya került kötetünk borítójára.

Gödölle Mátyás azt vizsgálta meg, hogy Révay Péter milyen adatokat és állításokat osztott meg műveiben a koronázási palástról, illetve mindezek hogyan értelmezhetők, és miként hatottak a palást későbbi történetére, képzőművészeti ábrázolásaira. A koronaőr a *Commentarius*ban a palást feliratainak feltűnően pontos és megbízható közlésével kelt meglepetést, míg a *De monarchiában* egy igen érdekes történetet mesél el a felségjelvényről. Eszerint az 1613. évi pozsonyi királynékoronázás után II. Mátyás Bécsbe akarta vitetni a különleges felségjelvényt, hogy arról a pápa számára másolatot készíttessen, ezt azonban Révay koronaőr csak a rendek beleegyezése után „hagyhatta jóvá”, majd a palástot maga kísérte el a császárvárosba, és a másolat elkészítése után rögtön vissza is vitte azt az őrzési helyére, a pozsonyi várba. Kollégánk érzékletesen mutat rá, hogy a két szöveghely, tudniillik a koronátörténet részletes palástleírása és az országtörténet epizódjának tartalma között összefüggés van: Révay az igen hűen elkészített másolat miatt tudott ilyen pontos leírást adni a felségjelvényről. Ráadásul a császári kincstárban maradt másolat később sajátos utat járt be. 1754-ben a jezsuita Erasmus Frölich, a bécsi *Theresianum* tanára (részben és névlegesen tanítványával, a későbbi koronaőrrel, Balassa Ferencsel együtt) külön könyvet és részletes rézmetszetet adott ki a kópiáról. Ezt követően a metszet – nem tévedés – egészen a 19. század közepéig szolgált forrásul a palást kutatóinak és reprodukcióiknak, miközben

maga a bécsi replika 1779-ben Mária Terézia királynő (1741–1780) ajándéka-ként a Pannonhalmi Bencés Főapátságba került. Vagyis kiemelten hangsúlyozandó, hogy Révay ilyenformán nemcsak a Szent Korona és az „országablak”, hanem a koronázási palást históriájában és recepciójában is különleges szerepet töltött be, sőt jelenlegi ismereteink szerint egyedül nála maradt fenn információ az 1613-ban Bécsben készült különleges másolat keletkezésének körülményeiről.

Kötetünk utolsó blokkjában Révay személyének és műveinek utóéletével három tanulmány foglalkozik. Móré Tünde arról a halotti orációról ír a dolgozatában, amelyet Hrabéczy Rafael lelkész mondott a koronaőr felett 1622. júliusi, turócszentmártoni temetési szertartásán, majd 1623-ban írásban is megjelentetett a fent már szóba hozott emlékalbumban. A tanulmány egyik erénye, hogy az egész emlékalbumról áttekintést kapunk benne, s megismerjük azokat, akik az elhunythoz és az elhunyról szóló latin nyelvű alkalmi versekkel járultak hozzá a kiadvány elkészüléséhez. Ezáltal feltárul előttünk az a Turóc vármegyei hivatalnokokból, lutheránus lelkészekből és helyi nemesekből, értelmiségiekből álló közeg, amellyel az elhunytnak és családjának szorosabb kapcsolata lehetett. Az írás másik erénye az elhunyt feletti oráció finom elemzése, amelynek során a szerző megmutatja, hogy Hrabéczy milyen eszközökkel teremtette meg Révay Péter emlékezetét, s hogy módszereinek milyen analógiái vannak a korszakban. Az eszközök között feltűnik az antik és bibliai mitizáció, az ősök magasztalása, a példamutató tanárok emlegetése, illetve az elhunyt egykori tetteinek bemutatása, amelyek Hrabéczy elbeszélésében egytől egyig az erények gyarapítását szolgálták. Izgalmas kutatási téma lehet a jövőben még annak vizsgálata, hogy az album, s benne az oráció elérte-e célját, azaz valóban befolyásolta-e – kedvező irányban – a Révayról alkotott képet az utókor szemében.

Benei Bernadett tanulmánya a Révay-recepciónak azzal az igen fontos időszakával foglalkozik, amikor Magyarországon megszületett a tudományos igényű történetírás. A 18. századi historikusok munkái alapvetőek, hiszen számos történelmi forrást, vagy éppen forrásproblémát ők vizsgáltak meg először, továbbá ők adtak elsőként szilárd és részletes vázat a magyar históriának azáltal, hogy már nagyságrendekkel több kútfőt használtak fel munkáikhoz, mint elődeik. Így aztán kronológiáik, „évkönyveik”, oknyomozó magyar históriáik joggal váltak évszázadokra alapvető szakirodalmi tételekké. Éppen ezért igen fontos, hogy a legkiemelkedőbb jezsuita historikusok, Timon Sámuel (1675–1736), Pray György (1723–1801) és Katona István (1732–1811) hogyan viszonyultak Révay történetírásához. Benei végkövetkeztetése az, hogy bár volt némi felekezeti idegenkedés e szerzők részéről a lutheránus koronaőr iránt, ekkor már nem ez, hanem a szigorú szakmai kritika dominált: ha valahol Révay hibát ejtett, az elősorolt historikusok nem mulasztották el szóvá tenni. Fontos megállapítás részéről az is, hogy Katona István jó szemmel vette észre, hogy melyek forrásérték szempontjából a *De monarchia* legjelentősebb részei – nem megfelelő módon a Révay politikailag aktív életszakaszát tárgyaló,

szemtanúként is megélt koronázások és országgyűlés, valamint természetesen a magyar koronázási jelvények bemutatása –, melyeket Katona nagy terjedelemben idézett nevezetes *Historia criticájában*. Azt már csak mi tesszük hozzá, hogy az országtörténet többi része is gazdag kincsesbánya a régmúlt kutatói számára, ha nem feltétlenül „primer” forrásadatokat keresünk benne.

Az utolsó írás, Kanyó Ferenc tanulmánya kapcsán vissza kell kanyarodnunk a kései Révay-recepcióhoz. Fentebb már jeleztük, hogy a Szent Korona iránti érdeklődés nem csupán néhány művészettörténészre, történészre terjed ki, hanem széles tömegek fantáziáját is megmozgatta, sőt felkelti mind a mai napig. Ennek az érdeklődésnek ugyanakkor van egy „sötét alvilága” is, ahol a legvadabb elméletek keringenek nemzeti ereklyénk eredetéről és későbbi sorsáról. Az itt gomolygó hipotézisek „ősrobbanása” – ahogy már írtuk – egyértelműen az 1978. évi hazahozatalhoz, illetve 1979-ben Révay művének magyar nyelvű közzétételéhez és a Szent Korona – örömteli módon számos újdonságot is hozó – fizikai vizsgálatához köthető. A keletkezéssel kapcsolatos bizonytalanságok, illetve Révay ominózus megállapítása keltette fel a tudományos töprengésekre nem annyira fogékony, a humán tudományos (történész-, művészettörténész-, régész- és restaurátor-) köröktől távolabb álló személyek érdeklődését – akik között meglepő módon sok gépész-, villamos- és egyéb mérnök akad –, s indították el őket az „alternatív” koronakutatás útján.

Eme műkedvelő kutatók érveivel szakmai szemmel nem nagyon lehet mit kezdeni, mert szakmai és nyelvi felkészültség hiányában nehezen vehető komolyan,¹⁹ de azért nem árt időről időre felhívni a figyelmet állításaik

19 Érvelésük színvonalára hadd hozzunk egy szemléletes példát. Németh Zsolt kétségbevonhatatlan bizonyítékként hozta fel a Szent Koronán lévő állítólagos Szűz Mária-képmás egykori létezésére, hogy arról nemcsak Révay Péter, hanem Elias Berger, avagy Berger Illés udvari történetíró is beszámol történeti munkájában. Lásd erre Németh Zsolt: Szellemi kapcsolatok a Szent Korona képi programja és Szent István országhelajánlása között. In: *Regnum Marianum: Az eszme története, jelentősége és hatása*. Szerk. Klima Gyula. Bp., 2022. (A Magyarországi Kutató Intézet Kiadványai 46.) 56–58. Németh Kees Teszelszky tanulmányából indult ki, amelyben kollégánk jelzi, hogy Berger Révayt követi ebben a kérdésben. Lásd Kees Teszelszky: A magyar korona megjelenése a kora újkori képzőművészetben. *Művészettörténeti Értesítő* 60 (2011) 1. sz. 9.: 19. jegyzet. Ebből vonta le tehát Németh a következtetést: Berger a másik „koronatanú”, aki látta a legendás Szűz Mária-zománcképet. Csakhogy figyelmen kívül hagyta azt az aprócska tényt, hogy Berger Révay Péter barátja, vagyis inkább patronáltja volt – ahogy azt is, hogy Révay *Commentarius*ának végén ott áll Berger Révayhoz írt levelének a szövege, amelyben az udvari historikus maga írja, hogy elolvasta patrónusának művét („...cum Commentarium Ill[ustrissimae] et M[agnificae] D[ominionis] V[estrae] perlegissem...”), amelyet Révay a kiadás előtt elküldött neki. Lásd Révay: *Commentarius*, f. N3v.; a 100. oldal utáni számozatlan levél. (Hangsúlyozandó, hogy ez a levél nincs lefordítva, azaz nem került be az 1979. évi *Commentarius*-fordításba, bizonyára ezért is ismerik kevesen.) Ezek után az sem csoda, hogy Berger apró módosítással ugyanazt írja rövidítve a koronáról, ugyanazokkal a szavakkal, mint Révay. A koronaőr szavai így hangzanak: „...in ipsa vero circumferentia fronte recta **imago Salvatoris nostri** pomum tenentis, ex adverso **Divae Matris Virginis**, et deinde sacerdotum **apostolorum** ordo, regumque ac **imperatorum**, martyrumque Christianorum, ut videre licet, literis **Graecis**...” („Magán az abroncon elől az Üdvözítőnk képmása van, kezében országal-mával, míg az ellenkező oldalon a Szent Szűzanyáé, majd az apostolok, királyok és császárok,

valótlanságára, mert érveik „hangereje” és képviselőik bámulatos magabiztossága sokak számára megtévesztő lehet. Kanyó Ferenc tehát igen nagy szolgálatot tett a honi tudományosságna az azal, hogy higgadt alapossággal leszá-molt az egyik legnépszerűbb áltudományos teóriával, amely Révay fent említett tévedésére – az állítólagos Szűz Mária-zománcképre – alapoz. A Pap Gábor által kidolgozott elmélet szerint a koronáról a felségjelvényt 1784 tavaszán Bécsbe szállító kalapos király, II. József (1780–1790) vétette le Szűz Máriát és más képeket, majd rakta fel a görög császárokat, hogy abból aztán egy új bizánci birodalom koronája legyen, amelyet Katalin orosz cárnővel (1762–1796) hozott volna létre az Oszmán Birodalom reménybeli legyőzése után. A két uralkodó közötti szövetség ugyan tény, minden más azonban csak a szárnyaló fantázia csapdosása – ahogy azt Kanyó meggyőzően, kizárólag szakmai érvekre, forrásokra és bőséges szakirodalomra építve bizonyítja. A tanulmány nagy erénye emellett, hogy általában is foglalkozik az „alternatív” koronakutatás jelenségével, gyökereivel és más prominens képviselőivel is, továbbá határozottan rámutat tévedéseikre.

Kanyó Ferenc dolgozatával kapcsolatban még két fontos tanulság adódik. Egyrészt, a szakma képviselőinek a jövőben nemcsak tudományos folyóiratok lapjain és konferenciák jótékony homályában, hanem népszerűbb médiumokon keresztül, illetve ismeretterjesztő formában is közzé kell tenni tudományos álláspontjukat és az említett „alternatív” elméletek kritikáját, cáfolatát.²⁰ Ez ugyan nem annyira kellemes foglalatosság a kutatók számára, de

illetve keresztény mártírok szentséges sora következik, amint látható, görög betűkkel...” [kiemelések és fordítás – T. G.] Lásd Révay: *Commentarius*, 75. A Berger-kézirat vonatkozó része: „...S. Coronam ex forma vetustatis et sanctitatis, plena **sacris Salvatoris, Divae Virginis, duodecim apostolorum et Graecorum imperatorum**, in quorum tutela esse dicitur, **imaginibus**, primo statim intuitu Paloczius agnovit.” („Pálóczi első pillantásra azonnal felismerte a Szent Koronát régi és szentséges alakjáról, amely telve van az Üdvözítő, a Szent Szűzanya, a tizenkét apostol és görög császárok képmásaival, akiknek állítólag a védnöksége alatt van” [kiemelések és fordítás – T. G.] Lásd Elias Berger: *Historia Ungarica ab a. 1458 usque ad a. 1490 sive Historia Johannis Huniadis aliter Corvini et Matthiae Corvini*. (Kézirat.) Österreichische Nationalbibliothek, Wien; Handschriftensammlung Cod. 8677. fol. 33r. Amint látható, Berger egyértelműen Révay szavait kölcsönözte, kivonatolta, hogy a koronáról valamiféle leírást adjon. (Az egyetlen különbség, hogy ő egyenesen „görög császárokról” ír – aminek vagy az az oka, hogy rosszul idézte Révay szavait, vagy pedig tudott róla, hogy Révay már ekkor, tehát 1613. évi műve írásakor rájött: görög „baszileuszok”, azaz császárok vannak a koronán. Vö. Tóth: Egy lutheránus főrend, 82–83.) Ha Berger maga is látta volna a koronát, logikus módon máshogyan és más, s legfőképpen nem Révayval megegyező szófordulatokkal írt volna róla – a fent idézett szavai azonban semmi többletet nem nyújtanak Révay leírásához képest, hanem csupán abból egy rövid részletet ismételnék el, s azt is csak kivonatolva. Így vele mint második „koronatanúval” számolni alapvető tévedés. Fentebb pedig már azt is kifejtettük, hogy gyakorlatilag maga Révay is visszavonta korábbi „vallomását”, amikor kései művében megemlítette a Szent Koronán lévő görög császárképeket (amelyek a korona hátsó részén vannak – vagyis ott, ahová a koronaór korábban a soha nem létezett Szűz Mária-képmást lo-kalizálta).

20 Kanyó Ferenc korábban egy népszerűsítő blogban már megtette ezt, ahogy később Tóth Ger-gely is egy 2021. évi interjúban. Lásd Kanyó Ferenc: A Magyar Szent Korona meghamisítása.

ha szeretnének szélesebb körben hatást elérni, akkor meg kell mérkőzni az efféle porondon is. Másrészt nagyon tanulságos lenne feltárni az „alternatív” koronakutatás történeti, tudományszociológiai, társadalmi háttérét és kapcsolódását egyéb olyan, komolyan ugyancsak nem vehető elméletekhez, mint például a sumer–magyar, illetve szkíta–magyar és hun–magyar rokonság, a pilisi Ósbuda és más hasonló hipotézisek.

Révay Péter: egy különleges evangélikus arisztokrata történetíró

Ha végigtekintünk kötetünk tartalmán, rögtön felmerül két alapvető kérdés: egyfelől a fentiekben bemutatott számos szakmai újdonság mellett mi annak legfőbb általános tanulsága a kora újkorral foglalkozó magyar és szlovák tudományosság számára, másfelől milyen területeken képzelhetők el még újabb vizsgálatok Révay és munkássága kapcsán? Az első kérdésre a legfrissebb kutatások alapján határozottan kijelenthetjük, hogy a tudós koronaőr mind a kora újkori magyar arisztokráciában, mind a korszak történetíróinak, de még protestáns főrendjeinek sorában is egészen speciális helyet foglal el. Lássuk egészen röviden, miért és miként!

A magyar főúri elit soraiban a 16–18. században ugyan számos Révayhoz hasonló iskolázottságú és műveltségű arisztokrata akadt, sőt többen a költészet terén páratlanul maradandót alkottak (elég Balassi Bálintra vagy Zrínyi Miklósról gondolnunk), magyar nagyurak, s kiváltképpen országos főméltóságok történetírással csak igen ritkán foglalkoztak. Révay Péter magyar királyi udvar- és étekgólmesterhez – akinek már nagyapja, Ferenc is báró volt – csupán az arisztokráciába saját maga felemelkedő Istvánffy Miklós nádori helytartó és királyi ajtónállómester, valamint a családjának ugyancsak báróságot szerző Forgách Ferenc püspök-(al)kancellár hasonlítható; ám ők is csak részben, hiszen előbbi pusztán elsőgenerációs nagyúr, utóbbi pedig előkelő családból származó humanista főpap volt.²¹ Révay nagyszabású történetíráásával tehát „kilógott” a kora újkori világi elit legfelső rétegéből.

Történelem mindenkinek, 2009. ápr. 20. https://toriblog.blog.hu/2009/04/20/a_magyar_szent_korona_meghamisitas_a (a letöltés ideje: 2024. április 11.); Kolozsi Ádám: Újra kell írni a legnépszerűbb magyar történelmi konteót: mégsem manipulálták a Habsburgok a Szent Koronát. (A Tóth Gergellyel készült interjú alapján.) *Telex.hu*, 2021. október 26. <https://telex.hu/tech-tud/2021/10/26/szent-korona-hamisitas-habsburg-revay-peter-altudomany> (a letöltés ideje: 2024. április 11.). Pálffy Géza számtalan ismeretterjesztő előadást tartott a Szent Koronáról, elsősorban annak kora újkori történetére fókuszálva. Lásd ezekre részletesen a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport honlapját: <https://tti.abtk.hu/kutatasok/lendulet/szent-korona>.

21 Istvánffyra újabban lásd Nagy Gábor: *Vicissitudines: előkészület Istvánffy Miklós Historiaeja kritikai kiadásához* (PhD-disszertáció). Miskolc, 2005. és „A magyar történet folytatója”. *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. Szerk. Ács Pál – Tóth Gergely. Bp., 2018. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések), ill. Forgáchra: Petneházi Gábor: *Párhuzamos történetek. Egyéniség, politika, hi-telesség Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc történeti műveiben*. In: Uo. 141–164.

Ez ugyanakkor vice versa is teljességgel igaz: a koronaőr országos méltóságaival és már több generáció óta előkelő származásával különleges módon emelkedik ki a kora újkori historikusok sorából, hiszen többségüket – Antonio Bonfinótól kezdve a már említett Katona Istvánig – művelt értelmiségiek, főpapok és szerzetes tanárok adták, akár a késő középkori Budán, majd a bécsi udvarban, akár a megfogyatkozott területű Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben.²² Am Révay még olyan magasra jutott protestáns főrendtársaitól is jelentősen különbözött, mint amilyen Illésházy István, Thurzó György és Thurzó Szaniszló, azaz a 17. század elejének evangélikus nádorai voltak, hiszen egy szentnek nevezett és tartott felségjelvény krónikáját írta meg, sőt vetette történelmünkben elsőként papírra.

Révay mindhárom különlegességéhez (evangélikus arisztokrata történetíró) 1608 végén elnyert koronaőri tiszte nyitotta meg az utat. A Szent Korona Prágából Pozsonyba való hazaérkezése így nemcsak a Habsburg–magyar kapcsolatok „újjaszületéséhez”, a 17. század első kiegyezéséhez járult alapvetően hozzá,²³ hanem Révay életében és történetírói munkásságában is döntő fordulatot hozott. Mint már utaltunk rá, 1608 végétől nemcsak a Szent Korona őrzője és oltalmának 1622. júniusi haláláig számos megpróbáltatás közepette is kitartó biztosítója, hanem túlzás nélkül kijelenthető: „megszállottja”, eszmeiségének továbbvivője és kiemelkedő alakítója, majd históriájának krónikása és egyúttal első kutatója lett.

Mindezekkel a tudós koronaőr olyan maradandót alkotott, aminek köszönhetően joggal szerepelhet minden hazai ország-, korona-, társadalom-, művelődés- és eszmetörténeti, valamint historiográfiai összefoglalóban. Pályájának alaposabb megismerése ugyanakkor reményeink szerint az elmúlt negyedszázadban virágzó hazai és határon túli főnemesség-kutatást is számos újdonsággal gazdagítja.²⁴ A munkásságáról és annak recepciójáról szóló tanulmányoknak köszönhetően jelen kötetünket joggal helyezhettük el a kora újkori magyarországi történetírásról éppen egy évtizede indított „lendület” könyvsorozatba.²⁵

22 A teljesség igény nélkül vö. Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Sajtó alá rend. Ritoók Zsigmondné. Bp., 1975.; Tóth: *Clio inter arma*.

23 Vö. Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle* 57 (2015) 1. sz. 51–65.

24 Elegendő az elmúlt évtizedekben Magyar- és Horvátországon, valamint Szlovákiában elsősorban a Balassa/Balassi, Batthyány, Báthory, Csáky, Draskovics, Erdődy, Esterházy, Koháry, Nádasdy, Pálffy, Thurzó és Zrinyi családokra és legkiemelkedőbb képviselőikre (több nádor, bárna és országbíró), illetve általában a magyarországi arisztokráciára vonatkozó friss kutatásokra (monográfiákra, biográfiákra, valamint budapesti és debreceni tanulmánykötetsorozatokra) gondolnunk. E bőséges irodalom részletes felsorolását helyhiány miatt kénytelenek vagyunk eltekinteni.

25 Tóth: *Clio inter arma*; Ács-Tóth: „A magyar történet folytatója”; vö. még Tóth Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*. 2. kiad. Bp., 2022.

Merre tovább? A Révay-kutatás lehetséges irányai

Ami a későbbi vizsgálatokat illeti, azt láthatjuk, hogy sok olyan témát jártak körül kötetünk dolgozatai, amelyek teret nyitnak további kutatásokhoz. A Révay famíliát a bárók közé emelő Ferenc bemutatása akár egy nagy modern Révay-családtörténet nyitánya is lehetne; a família históriájának magyar és szlovák együttműködésben történő feltárása megérné a fáradozást. Úgy gondoljuk emellett, hogy a koronaőr „hattyúdala”, az *Institutio* szintén érdemes még újabb vizsgálatokra, mind az irodalomtörténészek, mind a történészek számára. Az előbbieknél a műfaji jegyek, minták, párhuzamok miatt lehet a mű ígéretes kutatási terep, míg az utóbbiaknak talán azért, hogy a keserű összeállításból kiindulva a korabeli protestáns, ám a királyához és a Habsburg-dinasztiához (többszörféle) hűségű főrendi csoport lassú felmorzsolódását, eltűnését alaposabban megvizsgálják.

Révay gimnáziumi és egyetemi jegyzetei igencsak különleges és szinte unikális szövegelemek a korszakban – talán csak Szalkai László esztergomi érsek (1524–1526) sárospataki jegyzetei, illetve Szenci Molnár Albert (1574–1634) közgyűjteménye említhetők egy lapon velük –, így joggal remélhetjük, hogy a kötetbeli írás után mások is hozzálátnak a kutatásukhoz. Ahogy abban is bízunk, hogy Révay nagy országtörténete további érdeklődőket vonz majd, hiszen a *De monarchia* a kétnyelvű megjelenés előtt inkább mellőzésben részesült a megfelelő kiadás és a fordítás hiánya miatt. A szövegkiadásunk bevezetőjében és jelen kötet vonatkozó tanulmányaiban már megkezdődött a feltárásmunka, a mű kontextusba helyezése, a következtetések levonása; de a terjedelmes szöveg még sok újabb felfedezést ígér a korszak bűvárainak.

A képzőművészeti-művészettörténeti vonatkozások terén is folytatható és folytatandó a munka. Az „országablakkal” kapcsolatosan remélhetőleg tovább lehet majd nyomozni, kik és milyen alkalomból készíttettek másolatokat e különleges ábrázolásról a 17–18. század folyamán. Joggal merül fel a kérdés: ez a Habsburg–magyar viszony esetleges fordulópontjaival vagy általánosabban a Szent Korona kultuszával állhat kapcsolatban? Ahogy az is érdekes témának tűnik, hogy Révay miként vélekedett a többi koronázási jelvényről, illetve milyen tanulságok vonhatók le művei azon részeiből, amelyek a felségjelvény-együttes egyéb darabjairól szólnak. A koronázási palástról ebben a vonatkozásban Gödölle Mátyás tollából már van egy kiváló elemzésünk, de ott van még a jogar, a kard, az országalma, a saruk és kesztyűk – talán ezek is tartogatnak még egy-két meglepetést a figyelmes kutatóknak.

Végül ott van a szerző és művei utóélete, amely a legtagabb téma, és szinte sohasem ér véget, hiszen a jelenben, általunk is folytatódik. Emellett a Révay-recepció elmúlt évszázadai is számos kutatónivalót tartogatnak még. Hogyan tekintettek Révay politikai szerepvállalására a későbbiekben? Ugyanez magában foglal egy kényes kérdést is: átvitt-e Bethlenhez a koronaőr, amikor a fejedelem csapatai 1619 októberében elfoglalták Pozsony városát, vagy csak

kényszerből – és a koronaóri hivatásához való hűsége miatt – csatlakozott hozzá, illetve maradt mellette? Mi magunk a levéltári és történetírói források alapján egyértelműen az utóbbi mellett tesszük le a voksunkat, de voltak olyan vélemények, amelyek szerint ez máshogyan történt.²⁶

Említsük még meg itt, hogy a 17. században a német történeti irodalomban jól ismert volt Révay nagyobbik műve, a *De monarchia*, mivel igen sokszor hivatkoztak rá. Bizonyára sokat segített ebben a németországi (frankfurti) kiadó, illetve a terjesztése is sikeres lehetett.²⁷ Ígéretes lenne ezért áttekinteni ezt a korai recepciót, illetve hogy ennek volt-e valami folytatása a későbbiekben. Ahogy általában Révay műveinek külföldi visszhangja is érdemes lenne a vizsgálatra, hiszen hatása néha egészen különleges helyeken fedezhető fel.²⁸

Legvégül ezzel kapcsolatban mindenképpen ki kell emelni egy sajátos területet: Révay recepcióját a szlovák (és cseh) szakirodalomban. Révayt a szlovák szerzők saját nemzeti történelmük, illetve nemzeti „arcképcsarnokuk” részének is tartják, és nem is jogtalanul. Kiindulópontjuk a *De monarchia* nevezetes szakasza, ahol Révay a szláv nyelv elterjedtségét és nagyszerűségét énekli meg.²⁹ Az bizonyos, hogy a többségében Északnyugat-Magyarországon birtokos Révay tudott szlovákul, és közösséget érezhetett szűkebb pátriájá, Turóc vármegye inkább szlovák ajkú nemeseivel és lelkészeivel is; amit jól jelez az is, hogy több szlovák nyelvű levele is fennmaradt. Azt viszont rögtön hozzátehetjük, hogy magyar nyelvű levele is igen bőven akadt, így testvérel, Ferenczel, illetve Thurzó Györggyel és arisztokratátsai többségével magyarul (és/vagy latinul) levelezett. A családi „hivatalos” nyelv így a magyar lehetett, de valószínű, hogy az ifjú főrend szlovákul, majd latinul is igen korán megtanult beszélni. Összegezve: Révay többnyelvűsége, többféle kötődése és identitása – ami a korabeli magyarországi arisztokráciában egyáltalán nem volt ritkaság –, illetve ennek lecsapódása a szlovák és cseh tudományosságban fontos és érdekes kutatási téma lehetne, miként az például a Zrínyiek esetében már korábban bebizonyosodott.³⁰

Van még tehát dolgunk Révay Péterrel és munkásságával kapcsolatban. Legfőképpen talán azért, mert műveivel igen jelentősen formálta a magyarság-

26 Az ellentmondásos megítélésre és saját álláspontunkra lásd Tóth Gergely: Az igazság koronája. A négy száz éve elhunyt Révay Péterről (1568–1622). *Credo: Evangélikus folyóirat* 28 (2022) 2. sz. 30–36.; Pálffy: A magyar korona országjárása, 165–266., főként 238–239.

27 Példa a korai német recepcióra: Tóth: *Szent István, Szent Korona*, 64–65.

28 A német egyetemekre járt, majd Németországban ragadt lutheránus polihisztornak és pedagógusnak, a brassói szász származású Martin Schmeizelnek (1679–1747) köszönhető, Oroszorszáig elérő recepcióra vö. *Rukopisnyj traktat „O koronah” načala XVIII v.: památnik rusko-vengerskih kulturnih soavezj / „A koronáról”: egy XVIII. századi eleji kézirat, az orosz–magyar kulturális kapcsolatok dokumentuma*. Összeáll. M. Aljosin – E. I. Amerhanova – T. Bótor – M. Font – O. I. Horuzsenko – E. Sashalmi. Moszkva–Pécs, 2013.

29 Révay: *De monarchia*, 7.95–97. (A kiadók fejezet- és szakaszbeosztása szerint.)

30 További bőséges irodalommal legújabbán Pálffy Géza: Határok fölött. Zrínyi Miklós lojalitásai és identitásai. In: *Zrínyi Miklós és öröksége*. Szerk. Hausner Gábor. Bp., 2022. 53–71.

nak a Szent Koronához fűződő viszonyát: a már meglévő kultikus tiszteletet még tovább mélyítette, s egyben megalkotta a Szent Korona történetét, vagyis rámutatott arra az igen egyszerű, de fontos tényre, hogy a fejéknél – főként a trónutódlásban betöltött szerepe miatt – valóban saját (és meglehetősen kalandos) története, múltja van. A korona fizikai külsejének szélesebb körű megismertetése révén pedig ráirányította a figyelmet a felségjelvény mint tárgy különlegességére, egyediségére is. Mindaz tehát, amit ma a Szent Koronáról gondolunk és érzünk, nem kis részben Révayra vezethető vissza. Emellett a koronaőr nagy magyar története is hatott a későbbi korok történetírására, és sokszor idézték, bár gyakran vitatkoztak is vele. Ha tehát Révay életét és hagyatékát tovább kutatjuk, a Szent Koronáról és általában a saját múltunkról alkotott nézeteink kialakulását is jobban megérthetjük. Ez pedig, úgy gondoljuk, soha nem lesz felesleges.

GERGELY TÓTH – GÉZA PÁLFFY

Custodian, Chronicler and First Researcher of the Hungarian Holy Crown: Introductory Reflections on Péter Révay

In our introductory essay, we first attempted to review the research on Péter Révay (1568–1622), the magnate crown-custodian and historian, in recent decades. It can be seen that interest in the crown-custodian increased after the Holy Crown was returned to Hungary from the United States of America in 1978, and a Hungarian translation of Révay's Latin history of the Crown (*Commentarius*, 1613) was published a year later. In addition to the scholarly works on Révay, we have also mentioned the dilettante "crown scholars" who mostly base their views on an erroneous claim in Révay's history of the Crown, and are not discouraged by the fact that their theories are regularly refuted by experts.

The present volume contains the written versions of the lectures delivered at the conference commemorating the 400th anniversary of the death of Péter Révay, held at the Institute of History of the Research Centre for the Humanities in Budapest on 5 October 2022. The essays in the volume are divided into four blocks: 1: Révay's family and life, 2: his education and works, 3: the crown-custodian and the Hungarian coronation insignia, and finally 4: the reception of Révay's life and work. The first block contains a study on the rise of the Révay family in the 16th century and a study on Péter Révay's moralising exhortations to his family (*Institutio*, or *Valedictio*) written immediately before his death. In the second block, one study examines Révay's Latin school notes and collection of commonplaces, while the other two analyse parts of his history of the Crown (*Commentarius*) and his great historical work (*De monarchia*) and their contexts. The first paper in the third part is on a special copy of the Hungarian coronation mantle, and the second on a series of paintings of the Holy Crown – both of which show the role of Péter Révay in the creation of these works. Finally, the last block focuses first on the memorial album published on Révay's death (1623), then on the 18th century Catholic reception of the crown-custodian's historical works, and finally on the pseudo-scientific theories on the Holy Crown, based on Révay's work.

In the concluding subsections of our introduction, we have outlined the tasks and opportunities for researchers in the future. We have emphasised the unique nature of Révay's oeuvre, namely that he was an atypical phenomenon both as a Hungarian magnate and as an early modern historian – something that future researchers will also do well to bear in mind. We have also pointed out that almost all the lines of research raised in these studies can and should be pursued. The field of reception is particularly promising, whether we consider the early modern German afterlife or Slovak and Czech historiography.

